

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Natálie Petkovová

Nápravná zařízení, která (ne)napravují?

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma Nápravná zařízení, která (ne)nepravují? vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Držovicích dne 27.3.2024

Podpis .....

Anotace

Jméno a příjmení:	Natálie Petkovová
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	Kulturní antropologie
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.
Rok:	2024

Název práce:	Nápravná zařízení, která (ne)napravují?
Anotace:	Práce se zabývá porozuměním procesu deklarované nápravy a resocializace z perspektivy bývalých a současných vězňů. Zjišťuje, jaké překážky se během přípravy na resocializaci naskytují a jak samotní vězni svoji realitu vnímají. Skrze biografický design tento výzkum odhaluje subjektivní zkušenosti a postoje k resocializačním snahám vězeňského systému.
Klíčová slova:	Resocializace, vězeňský systém, náprava, vězni
Thesis title:	Correctional institutions that (un)“correct”?
Annotation:	The thesis focuses on understanding the process of declared reformation and resocialization from the perspective of former and current prisoners. It investigates what obstacles are encountered during the preparation for resocialisation and how prisoners themselves perceive their reality. Through a biographical design, this research reveals subjective experiences and attitudes towards the prison system's resocialization efforts.
Key words:	Resocialisation, prison system, correction, prisoners

“Jako fakt si pamatuju první den prostě, jak jsem tam přišel, tak tam byl prostě takovej divnej smrad, chápeš? Jenomže to nebylo..tam byly kdovíjaký lidi, chápeš prostě .... kouřilo se tam, že na těch celách prostě takže z cigaret, ale to nebylo nic z toho.. A až potom jsem si normálně uvědomil, že normálně tak smrdí zlo, chápeš, že to je fakt to zlo, co tam smrdí.”

- Participant F.

Obsah

Anotace	3
Úvod	6
1. Teoretická část	8
1.1. Totální instituce.....	8
1.2. Výkon trestu odnětí svobody.....	9
1.2.1. Účel trestu.....	9
1.2.2. Funkce trestu.....	10
1.2.3. Propuštění z věznice.....	11
1.2.3.1. Probační a mediační služba.....	11
1.2.4. Resocializace.....	12
1.2.4.1. Práce.....	13
1.2.4.2. Vzdělávání.....	14
1.2.4.3. Volnočasové aktivity.....	14
1.2.4.4. Podpora a terapie.....	15
Psycholog.....	16
Duchovní.....	17
Vychovatel.....	17
Sociální pracovník.....	17
Speciální pedagog.....	17
2. Výzkumná část	19
2.1. Cíl práce.....	19
2.2. Výzkumné otázky.....	19
2.3. Výzkumný design.....	19
2.4. Vstup do terénu.....	21
2.5. Výzkumný vzorek.....	21
2.6. Rozhovory.....	21
2.7. Etika výzkumu a výzkumnické výzvy.....	23
2.8. Informace o participantech.....	24
2.8.1. Participant F.....	24
2.8.2. Participant P.....	25
2.8.3. Participant D.....	25
2.9. Postup analýzy.....	26
2.10. Interpretace výsledků.....	29
2.10.1. Vliv zaměstnanců věznice.....	29
2.10.2. Role zaměstnání a trávení volného času.....	31
2.10.3. Iniciativa samotných participantů.....	33
2.10.4. Vliv překážek “nápravy” během výkonu trestu.....	34
2.10.5. Překážky po propuštění (práce, bydlení, sociální stigma).....	36
2.11. Celková interpretace výsledků.....	37
Závěr	39
Zdroje	40

Úvod

Podle posledních veřejných statistik Vězeňské služby bylo za rok 2022 odsouzeno k trestu odnětí svobody 17 498 osob z toho 11 567 osob (tj. 66,1%) již bylo alespoň jednou trestáno v minulosti. Toto číslo je ve srovnání s ostatními zeměmi Evropské unie poměrně vysoké a vede tedy k pochybnostem nad funkčností těchto zařízení. I přesto, že vězni jsou ti jediní, kteří si “nápravou” ze strany věznic prošli, není jim dáván přílišný prostor pro vyjádření jejich pohledů na tento systém. Já osobně v kontextu snah o snižování recidivy a případných reformních snah ve vězeňství považuji perspektivu vězňů za velmi důležitou, proto jsem se rozhodla věnovat tomuto tématu i moji bakalářskou práci.

Práce se zaměřuje na porozumění procesu deklarované nápravy a resocializace z perspektivy osob, které zažily uvěznění. Hlavním cílem je hlouběji porozumět tomu, jak jednotlivci, kteří prošli vězeňským systémem, vnímají a interpretují snahy o jejich nápravu a reintegraci do společnosti. Odpovídám zde nejen na otázku, jak odsouzení chápou proces nápravy a resocializace, ale také zkoumám, jaké aktivity jsou věnovány těmto cílům ve věznicích, jakými faktory může být tento proces narušen nebo komplikován a jak hodnotí samotní účastníci, že vězeňský systém podporuje jejich resocializaci.

Co se týče metodologie, kromě hloubkových rozhovorů byla aplikována technika zúčastněného pozorování a analýza deníkových zápisů a dopisů. Biografický design byl klíčový pro vytvoření prostředí důvěry a otevřené komunikace s účastníky. Data byla systematicky analyzována s důrazem na identifikaci hlavních témat a vzorců v jejich příbězích.

V českém antropologickém a sociologickém prostředí se vězeňství věnuje například Kateřina Nedbálková ve své knize *Spoutaná rozkoš* (2006) nebo Lukáš Dirga, jehož publikace *Humanizace českého vězeňství očima jeho aktérů* (2020) pro mě byla velkou inspirací. V práci byla dále použita kniha Jaroslava Hály *Úvod do teorie a praxe vězeňství*, která zprostředkovala mnoho informací podstatných k pochopení fungování vězeňského systému v ČR, a zároveň také jisté kritiky funkčnosti vězeňského systému ČR. Stejně tak jako Kapitoly

z penologie I. od Terezy Raszkové a Stanislavy Hoferkové. V teoretické části je také využito knihy *Asylums* od Ervinga Goffmanna, popisující teorii totálních institucí, která je základní teorií neodlučitelně se pojící s vězeňstvím.

Pro praktický výzkum byly informace a rady ohledně biografického designu čerpány z knih *Using Biographical Methods in Social Research* od Barbary Merrill a Lindena Westa, *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches* od Johna W. Creswella a *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách* od Švaříčka a Šed'ové, přínosná byla také kniha *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy* od Ivo Čermáka, Tomáše Řiháčka, Romana Hytycha a kolektivu.

Práce je rozdělena na část teoretickou a výzkumnou. Teoretická část je věnována vysvětlení konceptu totálních institucí a základním informacím o výkonu trestu, včetně vysvětlení některých teorií o jeho funkci. Ve výzkumné části je popsán celý výzkumný proces, je zde vysvětlen použitý výzkumný design, výběr výzkumného vzorku a průběh analýzy.

1. Teoretická část

1.1. Totální instituce

Hlavním teoretickým rámcem, důležitým k pochopení fungování věznic je dle mého teorie totálních institucí. Erving Goffman ve své práci *Asylums* z roku 1961 přichází s konceptem totálních institucí, kterým zastřešuje pět skupin institucí - instituce zajišťující péči osobám, které to samy nezvládnou a jsou společensky neškodné (např. domovy důchodců či dětské domovy), instituce pečující o osoby, které to samy nezvládnou a představují hrozbu pro společnost (např. psychiatrické léčebny), instituce chránící společnost před osobami představující přímou hrozbu pro společnost (zde můžeme jako příklad uvést právě věznice, vazební věznice, Goffman však ve své knize uvádí i příklad koncentračních táborů), instituce zřízené za účelem lepšího plnění nějakého pracovního úkolu a ospravedlňující se pouze těmito instrumentálními důvody (Goffman 1961, str. 5; *překlad vlastní*), např. vojenské kasárny, internátní školy; poslední kategorií jsou instituce sloužící jako nějaký “únik” od světa, které však často mohou sloužit i nejrůznějším školícím účelům (např. kláštery, opatství). Podle Goffmana (1961) všechny tyto instituce spojují tři základní charakteristiky týkající se běžného života: 1. všechny aspekty života se odehrávají na stejném místě a pod vedením stejné autority, 2. každá aktivita během dne probíhá za přítomnosti skupiny ostatních osob, přičemž po každé z těchto osob je vyžadováno dělat stejné věci společně s ostatními a dostává se jí stejného přístupu ze strany instituce, a 3. všechny denní aktivity jsou přísně časově naplánované, jedna aktivita vede k druhé a tento plán je nařízen systémem formálních pravidel a řízen příslušnými autoritami.

Ačkoli některé z těchto charakteristik můžeme najít i v běžných životních situacích, důležitým bodem je zde skupinovitost, která vytváří prostor pro permanentní dohled ze strany autorit. Dále je důležitý také fakt, že vězni (anglicky *inmates*, slovo používané pro obyvatele všech totálních institucí) mají omezený kontakt s vnějším světem, který opět probíhá pod dohledem a za jasně daných pravidel, stejně jako komunikace mezi vězni samotnými a mezi vězni a strážnými.

Důležitým tématem, kterým se Goffman zabývá je tzv. mortifikace. Tento pojem popisuje, co se odehrává s jedincem po vstupu do totální instituce, jeho “přeprogramování” či “zastříhávání” do podoby snáze zpracovatelné administrativním aparátem byrokratické formální organizace (Goffman 1961: str. 16; *překlad vlastní*). Do totální instituce většina osob přichází z prostředí, které dobře zná, ve kterém umí fungovat, ve kterém uplatňuje

naučené vzorce chování a ve kterém se cítí do jisté míry bezpečně, při nástupu do totální instituce ovšem vše známé zmizí a s tím zmizí také privilegia některých příležitostí, které byly do doby nástupu umožňovány stabilními společenskými podmínkami venkovního světa. V okamžiku, kdy se “zaklapne katr” je jedinec okamžitě všech těchto příležitostí zbaven, ztrácí kontrolu nad svým vlastním světem a je podřízen vedení instituce a jeho “já” je systematicky a často neúmyslně mortifikováno (Goffman 1961, str. 14; *překlad vlastní*). Goffman také upozorňuje na to, že při delší izolaci od venkovního světa může dojít k “*diskulturaci*” - tedy neschopnosti zvládat běžné každodenní počiny po návratu do společnosti kvůli ztrátě kontaktu s vývojem fungování systému a tyto nevědomosti musí následně dohánět. Jsou ovšem i věci, které dohnat nelze, tedy např. čas strávený vzděláváním či kariéřním postupem nebo výchova dětí. Zde se již dostáváme k problematice resocializace, která je pro moji bakalářskou práci ústřední.

1.2. Výkon trestu odnětí svobody

Pravidla pro výkon trestu odnětí svobody jsou právně ustanovena zákonem č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. Výkon trestu odnětí svobody je zajišťován ozbrojeným bezpečnostním sborem, známým jako Vězeňská služba České republiky. Vězeňská služba je organizační složkou státu (správním úřadem) a hospodaří s jeho majetkem, který potřebuje pro plnění svých úkolů (Hoferková, Raszková 2018, str. 74).

1.2.1. Účel trestu

Než se budu věnovat tématu českých věznic a jejich fungování, považuji za důležité zmínit základní teoretické koncepce zabývající se účelem a funkcí trestu. Raszková a Hoferková (2018) ve své knize Kapitoly z penologie I rozdělují tři teorie účelu trestu - absolutní, relativní a smíšenou.

Absolutní teorie mohou být také označovány jako taliační (*ius talionis* = právo msty). Jedná se o teorie nejstarší, které jsou založené na absolutní spravedlnosti - téměř se nezajímají o pachatele, jde pouze o vyrovnání “dluhu”, který tento pachatel způsobil, trest by měl tedy odpovídat povaze provinění a způsobovat stejné utrpení (Hoferková, Raszková 2018, str. 43). Ve 21.století se setkáváme s uplatňováním absolutní teorie například formou trestu smrti. Podstatou relativních teorií je trest jako ochrana společnosti před dalším páčáním zločinu,

mělo by se tedy jednat o určitou prevenci. Pro české prostředí budou důležité teorie smíšené, někdy také označovány jako slučovací, tyto teorie totiž slučují jak vyrovnávací (nebo odplatnou) tak účelovou funkci trestu.

1.2.2. Funkce trestu

Jaroslav Hála (2006) funkce trestu rozděluje na vyrovnávací a regulativní.

Vyrovnávací funkce trestu by měla sloužit, jak již název napovídá, k vyrovnání se s realitou trestného činu (Hála 2006, str. 40). Je třeba, aby se s touto realitou vyrovnaly obě strany - jak strana trestným činem poškozená, tak samotný pachatel. Očekává se, že pro oběti trestného činu bude potrestání pachatele jistým "zadostiučiněním", že újmu, která poškozeným byla způsobena je možno eliminovat nebo do jisté míry kompenzovat. Může se jednat o náhradu škody, důležitým aspektem je ale i ten psychologický, kdy například pomocí mediace má poškozená strana možnost vyjádřit své negativní emoce a zášť, další možností v některých zemích je např. přítomnost příbuzných oběti při popravě vraha (Hála 2006, str. 41). V Českém prostředí je nejvyšším stupněm této funkce trest odnětí svobody. Ze strany pachatele je vyrovnávací funkce také nesmírně důležitá, dotýčný totiž dostává příležitost, prostor a čas k sice tíživému a obtížnému, nicméně pro cílovou reintegraci naprosto nezbytnému zpytování svědomí a upřímnému přijetí viny (Hála 2006, str. 42). Tento proces by u pachatele měl probíhat ve třech krocích, které musí jít chronologicky po sobě: svědomí, přijetí viny a narovnání vztahů s obětí (Hoferková, Raszková 2018, str. 48).

Regulativní funkce trestu má za úkol chránit společnost před zločinem (Hála 2006, str. 42) a existují tři cesty, kterými se aplikuje do praxe. První je *izolace* - zde je odůvodnění velmi jednoduché, řídí se totiž principem toho, že pokud je zločinec ve výkonu trestu odnětí svobody, nemůže logicky páchat žádnou trestnou činnost "venku", společnost je tedy před ním v bezpečí. Dalším způsobem je odstrašování, kdy myšlenka či samotné zažití trestu odnětí svobody má trestaného odradit (nebo přímo odstrašit) od páčání další trestné činnosti. Třetí formou realizace regulativní funkce je snaha o změnu chování, eventuálně osobnosti provinilce (Hála 2006, str. 44). Čas za mřížemi by tedy měl v tomto případě být aktivně využíván k práci na potlačení nežádoucího chování a naopak k rozvíjení nejrůznějších forem prosociálního chování (Hála 2006, str. 44). Ačkoli se třetí cesta zdá na první pohled být tou nejefektivnější, dle mého můžeme po pohledu na procento recidivy v České republice celkem s jistotou tvrdit, že po praktické stránce značně pokulhává.

1.2.3. Propuštění z věznice

K propuštění odsouzeného z výkonu trestu může vést několik okolností - tou nejběžnější bývá, že uplynula doba jeho trestu nebo soud rozhodl o jeho podmíněném propuštění.

Dalšími možnostmi jsou vyhlášení amnestie, udělení milosti od prezidenta republiky či ministra spravedlnosti, soudní příkaz k propuštění, nebo nařízení propuštění státním zástupcem při výkonu dozoru nad výkonem trestu.

Půl roku (nejméně tři měsíce) před plánovaným propuštěním je odsouzený v ideálním případě přemístěn na tzv. výstupní oddíl. V ideálním případě proto, že ne všechny věznice tímto oddílem disponují, v takovém případě tedy probíhá příprava na propuštění v rámci stejného prostoru, ve kterém byl odsouzený držen dosud. Raszková a Hoferková (2018) píší, že účelem výstupního oddílu je zejména zmírňovat negativní důsledky způsobené dlouhodobým pobytem ve výkonu trestu a kvalitně a teoreticky i prakticky připravovat odsouzené ke zvládnutí základních sebeobslužných a praktických činností pro samostatný způsob života (Hoferková, Raszková 2018, str. 110). Na tomto oddělení jsou mimo jiné vězni poskytnuty informace o tom, jaké změny proběhly ve venkovním světě za dobu jejich pobytu ve věznici, a je také za pomoci sociálních pracovníků připravován na odchod z vězení. V rámci této přípravy je také vězni zajištěn platný občanský průkaz. Odsouzenému věznice také vydá dokument potvrzující výkon trestu odnětí svobody a propuštění, zápočtový list (tedy potvrzení pro zaměstnavatele) a potvrzení pro úřad práce. Vězeň si zde také může zažádat o “cestovné”, tedy finanční příspěvek na cestu do místa trvalého bydliště a na ubytování během prvních dní. Odsouzení, kteří ve výkonu trestu pracovali, dostanou při propuštění z věznice částku, která se jim za odpracovanou dobu našetřila formou “úložného”. Dále podle Hály (2006) věznice disponují také tzv. “bankou ošacení a obuvi”, která zajišťuje vhodné oblečení pro vězně, pokud nastoupili výkon trestu odnětí svobody v jiném ročním období, než ve kterém jsou propuštěni. I s hledáním bydlení může být v průběhu předpropouštěcí fáze nápomocný vězni sociální pracovník.

1.2.3.1. Probační a mediační služba

Důležitou součástí života odsouzených po propuštění je Probační a mediační služba ČR, která vychází z kooperace sociální práce a trestního práva. Pravidla fungování Probační a mediační služby jsou ustanoveny zákonem č. 257/2000 Sb. o Probační a mediační službě. Jejím hlavním cílem je integrovat pachatele zpět do společnosti, přičemž je sledováno, aby se vyhýbal další trestné činnosti. Probace zahrnuje dohled nad obviněnými, obžalovanými nebo

odsouzenými a podporuje je v dodržování podmínek soudem uložených a v životě bez dalších problémů. Propuštěný dochází na pravidelné schůzky a na základě podmínek jeho propuštění zde může docházet např. také k testům na drogy. Mediace pak zprostředkovává řešení sporů mimo soud mezi obviněnými a poškozenými stranami, přičemž účast je dobrovolná a vyžaduje souhlas obou stran. Tato metoda umožňuje otevřenou komunikaci mezi oběťmi a pachateli za přítomnosti zkušeného mediátora, avšak není vhodná pro vážné zločiny nebo situace ohrožení či užívání návykových látek.

1.2.4. Resocializace

Chceme-li definovat resocializaci, musíme si nejprve jasně vysvětlit samotnou socializaci. Dle antropologického slovníku je socializace *“dlouhodobým procesem poznávání a přijímání hodnot a norem, které dominují v dané společnosti. Prostřednictvím interakcí s druhými lidmi a pozorování ostatních se jedinec učí rozpoznávat sociální struktury a z nich vyplývající pravidla chování. Ty postupně interiorizuje, tj. zvnitřňuje si je do té míry, že je vnímá jako přirozenou součást svého pohledu na svět, nikoliv jako výsledek učení. Zároveň dochází k rozvíjení schopnosti rozlišovat mezi normami a hodnotami, které konsenzuálně vyznává celá společnost, a těmi, které jsou vázány na specifickou subkulturu.”* (Malina 2009: str. 3836-7). V rámci procesu socializace se jedinci již od narození, či od útlého věku učí nejrozličnějším kulturním a společenským normám, které se liší na základě prostředí, ve kterém se pohybují. Socializace není ukončený proces, ale pokračuje v průběhu celého života jedince, nástupem do školy či zaměstnání, navazováním přátelských či romantických vztahů, poznáváním nových prostředí - ve všech těchto situacích se jedinec učí novým kulturním vzorcům, společenským rolím a normám, které jsou danou komunitou či společností akceptované a považovány za normativní. Důležitým poznatkem je, že za socializaci není považováno jen učení se věcem novým, ale také nutné zapominání rolí, které již nejsou v daném věku a situaci funkční (Biedermanová, Petras 2011: str. 8). Je-li jedinec ze svého prostředí na nějakou dobu vytržen a poté vrácen, probíhá u něj proces resocializace. Budeme-li si resocializaci definovat podle antropologického slovníku, je to *opětná, další socializace u jedince, který podobným procesem již jednou prošel; znovuvvedení do společnosti* (Malina 2009: str. 3400). Pro proces resocializace je základním předpokladem to, že u dané osoby již nějaká socializace proběhla.

V průběhu výkonu trestu odnětí svobody by měly napomoci úspěšné následné resocializaci do “svobodné” společnosti tzv. programy zacházení. Tyto programy jsou v České republice sjednocené a zahrnují následující faktory:

1.2.4.1. Práce

Podle zákona o výkonu trestu odnětí svobody je odsouzený ve výkonu trestu, je-li toho po zdravotní stránce schopen a byl-li zařazen do zaměstnání rozhodnutím ředitele věznice, povinen zapojit se do pracovních procesů. Zákon ovšem dodává, že jedná-li se o zaměstnání mimo státní podnik (nebo subjekt ve většinovém vlastnictví státu), je třeba předchozí písemný souhlas odsouzeného. Praktická stránka zaměstnávání je bohužel složitější, záleží totiž také na faktorech jako jsou ekonomika země, procento nezaměstnanosti a možnosti konkrétní věznice (v případě uzavřených pracovišť v prostorách věznice). V roce 2023 činila podle záznamů VS ČR zaměstnanost vězňů pouhých 57,06%.

Webové stránky vězeňské služby České republiky popisují důležitost práce vězňů ve výkonu trestu následovně: *“Práce je nejdůležitějším prostředkem zacházení s odsouzenými, je základní a naprosto nezastupitelný pozitivní faktor v působení na odsouzené. Smysluplná, dobře řízená a organizovaná práce rozvíjí pracovní návyky. Získání a upevnění návyku pracovat zvyšuje ve značné míře šanci odsouzeného na soběstačný život v souladu se zákonem po propuštění z vězení”*. Hála (2006) navíc z psychologického hlediska dodává, že práce napomáhá k utváření vztahu odsouzeného k práci jako takové a rozvíjí vnímání toho, že práce je prostředkem k uspokojování potřeb a zájmů jednotlivce. Mimo to také zmiňuje blahodárnost práce pro psychické rozpoložení člověka a to, že přispívá ke snížení agresivity, k celkovému zklidnění a harmonizaci psychosomatických funkcí i k psychosociální adjustaci (Hála 2006, str. 124). Práce má samozřejmě také význam ekonomický a během výkonu trestu slouží jako prostředek hrazení nejrůznějších nákladů odsouzeného - např. náklady na výkon trestu nebo výživné pro děti, dále tzv. cizí pohledávky (např. exekuce, dlužné výživné, náklady trestního řízení). Ze mzdy, kterou si odsouzený vydělá se také část ukládá na měsíční kapesné a tzv. úložné - úložné je forma spoření, tyto úspory jsou vězňům vydány v den propuštění a měly by sloužit k úspěšnému vstupu do života na svobodě.

1.2.4.2. Vzdělávání

Vzdělávací programy v českých věznicích zajišťuje školské vzdělávací středisko s oddělenými pracovišti v jednotlivých věznicích či regionech. Existuje také Střední odborné učiliště Vězeňské služby, které zprostředkovává vězňům středoškolské vzdělání s certifikátem či výučním listem. Dlouhodobá účast ve vzdělávacích programech má za cíl připravit vězně na úspěšný přechod zpět do civilního života. Tyto programy nabízejí formální vzdělání a odborné kurzy, ale také podporují rozvoj sociálních dovedností a osobnostního růstu.

Vzdělávací programy se snaží podpořit zájem vězňů o vzdělání a osobní rozvoj, ale také předcházet kriminalitě prostřednictvím změny jejich postojů a chování. Tyto programy se zaměřují na prevenci asociálního chování a posilování morálního uvědomění skrze různé aktivity, které provokují kritické myšlení a reflexi. Vedle toho se věnují tématům, která pomáhají snižovat riziko recidivy, jako jsou kurzy zaměřené na řešení konfliktů, komunikaci nebo řízení emocí. Dalším důležitým aspektem vzdělávacích programů pro vězně je rozšíření jejich profesních dovedností a znalostí. Tyto programy jsou navrženy tak, aby odsouzeným poskytly konkrétní praktické dovednosti, které jim usnadní nalezení zaměstnání po propuštění. Programy jsou individualizovány tak, aby adresovaly konkrétní oblasti, ve kterých je třeba posílit dovednosti nebo změnit postoj. Prioritou je poskytnout odsouzeným praktické nástroje a strategie pro úspěšnou reintegraci do společnosti a minimalizaci rizika budoucího porušování zákona.

1.2.4.3. Volnočasové aktivity

Samotný termín “volný čas” je v prostředí věznice velmi specifický. Pokud je vězeň pracující, volný čas mu začne po návratu ze zaměstnání, pro nepracujícího vězně je “volný čas” v podstatě celý den (kromě 8 hodin vyhrazených na spánek, jak podotýká Hála (2006), tato poznámka je dle mého důležitá, je totiž třeba si uvědomit, že uvnitř věznice má vše svůj řád a daný čas). Tento “volný čas” je ale omezen, jelikož odsouzený ho ve výkonu trestu stále tráví ve stejném prostoru a ve stejné skupině osob. Ve výkonu trestu mají odsouzení nárok na televizní přijímač a Hála zmiňuje, že vzhledem k tomu, že většina odsouzených vstupuje do vězení s již zaběhnutými vzory chování a přístupu z vnější společnosti, které jsou spíše pasivní a zaměřené na konzumaci než na tvůrčí aktivitu, vězeňští praktici shodně zjišťují, že pasivní sledování televize, případně video- nebo audioprogramů, setrvává stále na nejvyšším stupni oblíbených volnočasových “činností” u všech věkových kategorií odsouzených (Hála

2006, str. 142). Nabídka volnočasových aktivit záleží na konkrétní věznicí, uvádím zde tedy pro příklad možnosti brněnské věznice: *“V nabídce zájmových aktivit odsouzených jsou sportovní programy, kondiční posilování, akvaristika, modelářské dílny, výtvarné a rukodělné aktivity, zahradnické aktivity, společenské hry, kulturní klub. Odsouzeným jsou k dispozici venkovní i vnitřní sportoviště, zahrádka pro pěstitelské aktivity, modelářská dílna, učebna, kulturní místnosti s TV.”*

Podle Hály (2006) je cílem volnočasových aktivit hlavně zabezpečit jak fyzické, tak duševní zdraví odsouzených, pomoci zajistit plynulý průběh výkonu trestu odnětí svobody (tak, aby se předešlo mimořádným událostem). Pro zaměstnané odsouzené je důležité zajistit regeneraci po námaze vyvíjené během práce, na druhou stranu, pro ty, kteří nejsou v zaměstnání, je důležité, aby ve svém volném čase vykonávali činnosti, které jim pomohou uvolnit energii, jako jsou sportovní aktivity, pracovní činnosti nebo jiné zájmy. Poskytovat odsouzeným možnosti zábavy je také účinným způsobem, jak zvládnout nepříjemnou realitu života ve vězení. Tímto způsobem se dá aktivně působit proti obtížné situaci, kdy je jedinec zbaven svobody. Výkon trestu odnětí svobody s sebou přináší jak prostor pro přemýšlení nad zločinem, trestem, přijetím viny a odpovědnosti, tak závažné negativní dopady. Mezi ně patří demotivace, snížená tolerance k frustraci, útlum nálady a emocí, a další. Podporovat zábavné aktivity může pomoci odsouzeným udržet duševní stabilitu a zlepšit jejich pohodu i ve stresujícím prostředí věznice.

Právě výše zmíněné sportovní aktivity hrají důležitou roli v rámci “volného času” vězňů. Obecně platí, že aktivním sportováním lze účinně pozitivně ovlivnit dva navzájem propojené důležité aspekty disociované osobnosti mladého delikventa, totiž jeho negativní sebepojetí a problematické vztahy k okolí (Hála 2006, str. 145).

1.2.4.4. Podpora a terapie

Hála (2006) ve své knize shrnuje v kapitole Poradenství, doprovod, terapie přístupy, které by měly napomáhat dosažení ideálních podmínek pro návrat odsouzeného do společnosti. V první řadě je podle něj třeba pomoci odsouzenému probudit svědomí a uvědomit si hanebnost, nehumánnost a protiprávnost spáchaného trestného činu (Hála 2006, str. 159), dalším krokem je přijetí a přiznání viny a odpovědnosti (zde jde např. i o vyrovnávání se s obětí trestného činu), posledním krokem je práce na sobě samém a snaha o pozitivní změny, aby byl vězeň schopen zákonně fungovat v rámci společnosti. Zde Hála poznamenává dle mého zásadní věc: *“Nikdo si jistě nedělá iluze, že každý vězeň je ochoten a schopen tomuto*

ideálnímu algoritmu beze zbytku dostát. Pokud není ochoten, nezbyvá, než akcentovat izolační aspekt regulativní funkce trestu odnětí svobody a (alespoň po dobu vězení) zamezit zločinci bez snahy o polepšení v páchání další trestné činnosti” (Hála 2006, str. 159). Hála také podotýká, že i tomuto navzdory, snaha pracovníků věznice neustává.

Těm, kteří mají zájem, nabízí věznice tři formy podpory: poradenství, doprovod a terapii. Poradenství a doprovod zajišťují sociální pracovníci, vychovatelé, ale také částečně dozorcí. Terapie je v rukou terapeutů a psychologů. Ve věznicích také působí duchovní, nejčastěji kaplan.

Psycholog

Mezi základní činnosti psychologa působícího ve vězeňství patří psychologická diagnostika, individuální nebo skupinové psychologické poradenství a psychoterapie (Hála 2006, str. 57). Role psychologů ve vězeňských zařízeních však zahrnuje širokou škálu povinností, které mají za cíl adresovat komplexní potřeby duševního zdraví odsouzených osob, podporovat jejich rehabilitaci a přispívat k celkové bezpečnosti a pohodě vězeňského prostředí. Psychologové nejenže poskytují individuální a skupinové terapeutické sezení pro vězně, ale také nabízejí intervence zaměřené na široké spektrum duševních problémů, včetně deprese, úzkosti, trauma, závislosti na látkách a řízení hněvu.

Václav Jiříčka, vedoucí psycholog Vězeňské služby, v rozhovoru pro Asociaci psychologů bezpečnostních sborů (2020) zdůrazňuje, že v rámci vězeňského prostředí se psychologové angažují v poskytování psychologické péče obviněným. Jejich úkolem je řešit adaptační potíže, provádět krizovou intervenci, prevenci sebevražedného chování, potlačení násilí a dalších podobných problémů. Současně se zaměřují na snižování kriminogenních rizik u odsouzených prostřednictvím terapeutických a jiných intervencí v rámci vězeňského systému. Cílem je minimalizovat pravděpodobnost opakování trestné činnosti po propuštění. Při plnění těchto úkolů pracují v týmech, kde spolupracují s terapeuti, speciálními pedagogy, sociálními pracovníky a vychovateli.

Psychologové věnují pozornost nejen vězňům, ale také provádějí analýzu způsobilosti zaměstnanců Vězeňské služby a dalšího personálu věznice. Pro tuto práci je vyžadována speciální akreditace, kterou však podle Jiříčky, bohužel, má jen cca třetina vězeňských psychologů.

Duchovní

V rámci věznic existují dvě formy duchovní podpory - dotyčný buď svoji duchovní činnost vykonává dobrovolně, nebo se stává kaplanem (tím pádem i přímým zaměstnancem Vězeňské služby). Role duchovního v českých věznicích zahrnuje poskytování duchovní podpory, morálního poradenství a péče o vězněné osoby. Duchovní jsou přítomni pro všechny vězně bez ohledu na jejich vyznání a poskytují prostor pro modlitbu, duchovní rozhovory a rituály. Jejich úkolem je také podpora duchovního rozvoje a nalezení smyslu života, což může být zvláště důležité v těžkých životních situacích spojených s vězením.

Duchovní též spolupracují s ostatními pracovníky ve věznicích a mohou být součástí týmu, který se zabývá rehabilitací a resocializací odsouzených osob. Tato spolupráce je podle Hály (2006) důležitá právě v kontextu vnímání viny a práce s jejím přijetím.

Vychovatel

Vychovatel, stejně jako již výše zmínění pracovníci, ve spolupráci s nimi vede odsouzené k přijetí viny a odpovědnosti (Hála 2006, str. 60). Soustředí se na organizaci každodenních aktivit, je vězňům k dispozici při jejich požadavcích a vyjednává s nimi jejich podmínky, také operuje konceptem odměn a kázeňských trestů. Snaží se také o motivaci vězňů ke změně životního stylu a rozvíjí tzv. soft skills (měkké dovednosti), tedy například efektivní komunikaci, zodpovědnost či empatii. Na jeho profesních a lidských kvalitách a jeho osobní angažovanosti v pedagogickém poslání do značné míry záleží úspěšnost procesu žádoucích změn chování a osobnosti vězněného člověka (Hála 2006, str. 60).

Sociální pracovník

Role sociálního pracovníka ve věznicích zahrnuje poskytování sociálně právní podpory, poradenství a pomoc při řešení různých problémů, se kterými se věznění lidé mohou potýkat. Sociální pracovníci spolupracují také s probační a mediační službou, městskými úřady, charitami a dalšími institucemi snažící se o úspěšnou resocializaci vězňů. Hála (2006) je ačkoli částečně kritický, podotýká totiž, sociální pracovníci ve věznicích spíše zastupují roli úřadů, než aby asistovali odsouzeným v samostatném aktivním řešení vlastních sociálních problémů.

Speciální pedagog

Podle Hály (2006) je hlavním úkolem speciálního pedagoga efektivní metodické řízení vychovatelů, což vyžaduje značnou odbornost a zkušenosti. Kromě toho se podílí na

koordinaci činností týmu, který analyzuje a hodnotí individuální potřeby odsouzených osob, navrhuje jejich program rehabilitace a zajistí jeho praktickou realizaci. Speciální pedagog rovněž aktivně zapojuje odsouzené do různých programů, jako jsou například zájmové kroužky či kulturní akce, což přispívá k jejich celkovému rozvoji a resocializaci.

2. Výzkumná část

2.1. Cíl práce

Cílem tohoto výzkumu je zjistit, jak je v perspektivě vězňů, kteří jsou ve/po výkonu trestu delším než jeden rok, pojmán a hodnocen proces “nápravy” v nápravných zařízeních v České republice a resocializace po propuštění.

2.2. Výzkumné otázky

Při plánování výzkumu byly zvoleny jedna hlavní výzkumná otázka a tři vedlejší v následující podobě:

Hlavní výzkumná otázka: Jak procesu deklarované nápravy a resocializace rozumí a pojmají ho lidé se zkušeností s uvězněním?

Vedlejší otázky:

- Jak probíhá proces “nápravy” ve věznicích (jaké aktivity mají k této nápravě vést, jak je náprava “zajištěna”) - např. práce, terapie, sebepoznávání? Jak ho vězni vnímají?
- Jaké faktory proces “nápravy” narušují či komplikují - např. obchod s drogami v rámci věznice, zvyšování dluhu vězňů, atd.
- Hodnotí lidé se zkušeností s uvězněním, že systém podpořil jejich resocializaci?

2.3. Výzkumný design

Pro tento výzkum byl po dlouhých rozvahách zvolen kvalitativní biografický design.

Biografický výzkum celkově nabízí hloubkový přístup k pochopení života, zkušeností a identit jednotlivců. Tím, že se tento design zaměřuje na názory a vyprávění účastníků, poskytuje cenný vhled do komplexnosti lidské existence a do rozmanitých způsobů, jimiž se jednotlivci orientují ve svém životě a dávají mu významy. Biografický design tyto interpretace doslova vyvolává skrze životní příběh jedince z jeho vzpomínek ukrytých v paměti (Švaříček, Šedřová 2007: str.126).

Základním nástrojem sběru dat jsou pro biografický design hloubkové rozhovory. Vzhledem k obecné cirkulárnosti kvalitativního výzkumu se v tomto případě stále střídají fáze sběru dat a analýzy. Podstatou biografického výzkumu je ze strany výzkumníka v první fázi hlavně

aktivní naslouchání vypravěči (participantovi), který vede rozpravu nad svým životem či jeho konkrétními etapami, a následné vyhledávání nevyslovených otázek, které tímto vyprávěním participant zodpovídal. Po prvním hloubkovém rozhovoru se výzkumník věnuje analýze, ze které v ideálním případě vyplynou nové, konkrétnější otázky, na které se doptává při dalších setkáních. Tyto otázky jsou také doplněny o výzkumníkovy poznatky z jiných metod sběru dat, tedy např. pozorování či analýzy deníkových zápisků. Tento proces se v průběhu výzkumu opakuje několikrát dokola. Díky rostoucí důvěře participant s každým dalším rozhovorem odhaluje nová témata a příběhy a zkoumání tak může zajít více do hloubky. Vyploouvají zde na povrch také tzv. *kritické incidenty* - jedná se o důležité okamžiky v životě participanta, které zásadním způsobem ovlivnily nějakou změnu v rozhodování či myšlení. Kritický incident sám o sobě nemusí tuto změnu zapříčinit, bývá ale vyvrcholením určitého delšího procesu změny, která nastane teprve po tomto kritickém incidentu, můžeme tedy dále hovořit o *kritických fázích* (Švaříček, Šed'ová 2007: str.135). Podle Švaříčka a Šed'ové (2007) je pro hloubkové rozhovory zásadní vytvoření důvěrného vztahu mezi participantem a výzkumníkem samotným, což vyžaduje delší a opakované setkání (Švaříček, Šed'ová 2007: str.131). Tento důvěrný vztah výzkumníka s účastníkem výzkumu s sebou nese mnoho pozitiv, zároveň ale může být také riskantní - hrozí zde jisté "zaslepení" výzkumníka a neschopnost kriticky analyzovat a interpretovat data, právě kvůli blízkosti s participantem. Je tedy klíčové být si tohoto rizika v průběhu výzkumu vědom a průběžně jej reflektovat. Švaříček a Šed'ová (2007) popisují biografický design jako jisté "soupeření" dvou vypravěčů - výzkumníka a participanta. V jednotlivých fázích totiž tyto dvě strany společně konzultují a vytvářejí různé významy, výzkumník se svými interpretacemi sám stává aktivním vypravěčem v tomto příběhu. Riessmanová (1993) k této "soupeřící dvojici" přidává ještě další sféru a to čtenáře samotného, podle tohoto tvrzení zde tedy soupeří příběhy vyprávěné účastníky studie, dále interpretace provedená výzkumníkem (příběh o příbězích) a konečně příběh konstruovaný čtenářem na základě příběhu participantů a výzkumníka, jedná se tedy o společný produkt participanta, výzkumníka a čtenáře. (Čermák 2013, str. 76).

V mém výzkumu jsem kromě hloubkových rozhovorů použila také techniku zúčastněného pozorování, analýzu deníkových zápisků a analýzu dopisů. Věřím, že biografický design se prokázal být správnou volbou, jelikož mimo svoji velmi informativní funkci, dává také participantům pocit bezpečí a toho, že jim je dán prostor promluvit o svém vlastním vnímání

této problematiky a aktivně se účastnit na výzkumu. Právě tento bod se ukázal být zásadním během provádění rozhovorů a silně motivoval informátory ke spolupráci.

2.4. *Vstup do terénu*

Ačkoli jsem ze vstupu do terénu a získávání participantů měla na začátku značné obavy, ukázalo se, že byly zbytečné. K získání prvního participanta bylo využito hlavně osobních kontaktů, a tento participant byl také člověkem, který do velké míry inspiroval tento výzkum. Vzhledem ke své minulosti byl schopen spojit mě s ostatními potenciálními informátory a do jisté míry se za mě “zaručit”. Vše probíhalo velmi hladce a kromě získání informátorů mi bylo také umožněno stát se na několik měsíců součástí prostředí a každodenního života bývalých vězňů. V jejich každodennosti jsem byla vítána a velmi mě překvapila inkluzivita a otevřenost této skupiny. Od prvního okamžiku mi bylo dáváno najevo, že jsem nyní součástí této komunity a že jsem v bezpečí. Informátoři byli velmi otevření o svých zkušenostech i o velmi osobních detailech svého života, nejen při nahrávaných rozhovorech, ale i při běžných neformálních interakcích.

2.5. *Výzkumný vzorek*

Pro výzkum byli vybráni participanté, kteří si prošli (nebo momentálně procházejí) trestem odnětí svobody delším než jeden rok a každý z nich pobýval (nebo pobývá) v jiném mužském nápravném zařízení v rámci České republiky. Díky tomu, že k participantům jsem získala přístup způsobem sněhové koule (snowball), byli velmi otevření a rozhovory probíhaly otevřeně a přátelsky, se všemi jsme si tykali.

2.6. *Rozhovory*

Základní metodou výzkumu byly hloubkové biografické rozhovory a následné doplňující rozhovory. Ačkoli původním úmyslem bylo v prvotních fázích plánování výzkumu pokrýt co největší počet a škálu participantů, nakonec jsem se rozhodla spíše pro kvalitu, než kvantitu. K tomuto rozhodnutí mě vedla hlavně celková vysoká časová náročnost biografického výzkumu, ale také doporučení z odborné literatury a informace získané z přednášek. Nakonec jsem tedy na výzkumu pracovala pouze se třemi participanty.

Se dvěma z nich jsem začala hloubkovým biografickým rozhovorem. Před rozhovory jsem si připravila širší okruhy témat a životních etap, o kterých bych se ráda dozvěděla a ke každému okruhu byly přidány možné (ale ne nutné) situace, které by v jejich kontextu mohly zaznít. Do tohoto rozhovoru jsem téměř nezasahovala, aby participanté měli možnost volné narace a tím sami zdůraznili, co je pro ně důležité, a ačkoli se mé předpřipravené okruhy zájmu primárně zaměřovaly na etapy přípravy na propuštění, propuštění a začátky pobytu na svobodě, velmi často jsme zacházeli i do témat života před výkonem trestu či raného dětství. Na základě tohoto úvodního rozhovoru byla provedena prvotní analýza, na základě které byl sestaven seznam důležitých okamžiků a kategorií a bylo možno se připravit na následné doplňující rozhovory. Počet těchto doplňujících rozhovorů se u obou participantů lišil podle potřeby, u participanta F. bylo nahrávaných doplňujících rozhovorů pět, u participanta P. to byly tři. Struktura těchto doplňkových rozhovorů se u obou participantů lišila na základě jejich předchozích výpovědí.

Kromě nahrávaných rozhovorů proběhl mezi mnou a oběma účastníky výzkumu nespočet neformálních interakcí a rozhovorů.

Celkově hodnotím, že jak úvodní tak doplňující rozhovory byly úspěšné, dle mého bylo během rozhovorů významné, že jsme si s participanty tykali - rozhovorům to dodalo neformálnost a atmosféra tím byla uvolněnější. Bylo znát, že oba participanté na začátku očekávali "chladný" neosobní výzkumnický rozhovor, a zdálo se, že byli příjemně překvapeni, když viděli, že se zajímám o to, co chtějí říct oni sami. Zásadní bylo docílit toho, aby byl informátorům dán potřebný prostor, aby si nepřipadali jakýmkoliv způsobem vyslychaní, či snad dokonce souzení. Bylo také důležité navodit pohodlnou a bezpečnou atmosféru, aby se informátor nebál otevřít a mohl klidně mluvit o svých zkušenostech bez pocitu, že se já, jako výzkumník, zajímám jen o něco a ostatní části vyprávění nepovažují za podstatné.

Situace ohledně třetího účastníka výzkumu (participant D.) je specifická tím, že momentálně (a v průběhu celého výzkumu) je v aktivním výkonu trestu odnětí svobody. Možnost vést s ním hloubkový rozhovor je tedy značně omezená. Dokud byl ve výkonu vazby, bylo mi umožněno jej několikrát navštívit, rozhovory, které během těchto návštěv proběhly, mi však nebylo povoleno nahrávat z důvodu návštěvních pravidel vazební věznice. Po jeho převozu do výkonu trestu odnětí svobody už možnost návštěv neexistovala vůbec, jelikož se jednalo o věznici se zvýšenou ostrahou. Veškerá naše komunikace tedy probíhala korespondenčně

formou ručně psaných dopisů, proběhlo také několik telefonických hovorů, ty ale také bohužel nebylo možné nahrát. Ze všech těchto důvodů se jedná spíše o doplňujícího účastníka, jehož pohled mi přišel zajímavý, proto bych ho ráda v této práci zmínila.

2.7. *Etika výzkumu a výzkumnické výzvy*

Co se týče etických otázek v rámci mého výzkumu, nejzásadnější je dle mého otázka anonymity. Účastníci byli již při domlouvání prvního rozhovoru informováni o tom, že celý výzkum a práce bude zcela anonymní, setkala jsem se ale s překvapivou odpovědí jednoho z nich. Účastník se smál a upozorňoval mě, že by byl rád, kdybych uvedla jeho pravé jméno s odůvodněním, že chce, aby čtenář věděl, že tohle je *jeho* příběh. Po dlouhé rozpravě jsme však společně uznali za vhodné, že anonymizace bude tou nejlepší cestou. Někteří z účastníků se stále nacházejí na hranici zákonnosti a vzhledem k tomu, že si důvěry, kterou ve mě měli, nesmírně vážím a bez ní bych nebyla schopná tuto práci napsat, považuji za nutné je anonymizací ochránit. Z důvodu výzkumnické etiky jsou tedy všechna jména v práci nahrazena pouze iniciálem křestního jména či přezdívkou. Stejně tak informace o místech, kontaktech a všech dalších jakýmkoliv způsobem osobních či riskantních informací, jsou buď změněny nebo vynechány.

Během výzkumu jsem čelila řadě emocionálních výzev, které vyvolávaly osobní znejistění a narušovaly profesionální klid. Příběhy, jež mi účastníci sdělovali, byly často velmi silné, což vyvolávalo vnitřní rozpory a citové narušení. Zprostředkovat tyto příběhy a současně udržet neutrální postoj v rámci výzkumného procesu bylo obtížným úkolem.

Rovněž vzniklé konfliktní situace během pozorování mě zavedly do složitého pole emotivního napětí. Prožívání zvýšeného stresu při vzájemných konfrontacích a výrazné emocionální reakce účastníků přispívaly k obtížnému udržení objektivity a klidu. Během mého pozorování účastníků jsem se několikrát ocitla v situacích, kde docházelo k agresivním projevům a konfliktům. Jednou z nejdramatičtějších událostí byl incident, kdy jeden z účastníků ztratil kontrolu nad svými emocemi a upadl do ostrého slovního (a částečně i fyzického) střetu se svou partnerkou. Bylo nezbytné být vnímavá k emocionálnímu stavu účastníků a současně udržovat prostředí vhodné pro pokračování výzkumného procesu. Tato zkušenost mě přiměla k reflexi nad tím, jak efektivně zvládat podobné situace v budoucnu a jak se lépe připravit na takové nepředvídané události.

2.8. Informace o participantech

Z důvodu výzkumnické etiky jsou všechna jména v práci nahrazena pouze iniciálem křestního jména či přezdívky. Stejně tak informace o místech, kontaktech a všech dalších jakýmkoliv způsobem osobních či riskantních (někteří z informátorů se stále pohybují na hranici kriminální činnosti) informací jsou buď změněny nebo vynechány.

2.8.1. Participant F.

F. je muž, který měl život komplikovaný již od útlého věku. Když mu bylo 6 let zemřel mu tatínek, což bylo samo o sobě traumatické. Bohužel to však silně zasáhlo i jeho matku, které se na základě této události rozběhla paranoidní schizofrenie. Po tom, co ji jako malý našel doma v bezvědomí po pokusu ublížit si a zavolal o pomoc, jeho život už nikdy nebyl stejný. Matka byla hospitalizovaná v psychiatrické léčebně a F. začal pociťovat zodpovědnost za chod domácnosti a starost o matku, která nepřináležela šestiletému dítěti. Svými vlastními slovy to F. popisuje následně: *“...pak jsem vlastně si začal uvědomovat, že jsem vlastně na všechno, jakdyby, že já jsem ta hlava rodiny, že najednou. A to bohužel není prostě úkol nebo role pro šestiletýho kluka”*. Snaha odpoutat se od této zodpovědnosti ho začala táhnout do společností se spíše negativními vlivy, což brzy vedlo k cigaretám a s rostoucím věkem následně k alkoholu, marihuaně a tvrdým drogám: *“...pak to přešlo na pervitin, že, a vlastně byl to takovej ten únik z té reality, jo”*.

Netrvalo dlouho a F. spáchal trestný čin, za který byl odsouzen ke čtyřem letům odnětí svobody. Z výkonu trestu byl propuštěn díky vzornému chování po 25 měsících. Momentálně je to již více než rok od jeho propuštění, F. se úspěšně vrátil jako zaměstnanec do firmy, ve které pracoval i před výkonem trestu a do nedávné doby žil s v jednopokojovém bytě s matkou. O bydlení však ze dne na den přišli, matka vlivem této události opět musela být hospitalizována a F. žil dlouhodobě u přátel. Až po 5 měsících se mu podařilo najít malý byt, do kterého se přestěhoval. Začal také navštěvovat schůzky anonymních alkoholiků.

F. byl mým prvním participantem. Během rozhovorů byl velmi sdílný a otevřený, vše rozebíral do detailu a trpělivě vysvětloval. Bylo zjevné, že je pro něj důležité sdělit mi vše, co považuje za zásadní a předat mi svoji část příběhu. Z jeho formy mluvy také bylo znatelné, že se v minulosti nad vším, co mi vyprávěl, hluboce zamýšlel a reflektoval.

2.8.2. Participant P.

P. je muž, jehož životní příběh byl podle něj od samého počátku poznamenán absencí otcovského vedení a složitým vztahem s maminkou. Bez pevné opory se ocitl na křižovatce, kde se cestou svého života nechal unášet nejistotou a vlivem negativních okolností. Sám o sobě říká, že byl "samorost".

Od mládí se utápěl v užívání drog, které mu nabízely únik a úlevu od životních problémů. Před svým pobytem ve vězení strávil čas v léčebném zařízení pro drogově závislé, založeném na bázi komunit. Zde se snažil bojovat s následky své závislosti a hledal cestu k novému začátku. Avšak, i přes své úsilí, se nedokázal vyhnout dalším problematickým situacím a jeho cesta vedla k nelegálním aktivitám a brzy spáchal loupežné ozbrojené přepadení. Následoval soudní proces, po kterém byl odsouzen k pětiletému trestu odnětí svobody. Během svého pobytu ve vězení se ocitl ve specifickém prostředí, kde se drogy opět staly součástí každodenní reality. P. nejen, že drogy bral, ale zapojil se i do jejich prodeje uvnitř věznice, což představovalo riziko jak pro něj, tak pro ostatní vězně i personál věznice. Po propuštění z vězení se snažil obnovit svůj život, avšak stále se pohyboval ve stínu drog. Ačkoli je P. úspěšně zapojený do pracovního procesu na svobodě a dokonce mu před několika měsíci byla úspěšně schválena žádost o vymazání trestního rejstříku, nedávné osobní problémy ho opět vtáhly do prodeje a užívání drog. V okamžiku našeho posledního rozhovoru se s touto svojí novou realitou vyrovnával a plánoval lepší a jasnější budoucnost. Pracuje na sobě a hledá nové cesty, jak se vymanit z pastí minulosti a najít si smysluplné uplatnění.

Během naší spolupráce byl P. velmi vstřícný, vše bral s humorem a dobrou náladou. Byl stejně jako participant F. velmi otevřený a neměl žádné zábrany. Hovořil se mnou velmi upřímně a bez přikrášlování. Během rozhovorů často přeskakoval a následně se vracel k předchozím příběhům, proto práce s transkripcí byla o něco složitější.

2.8.3. Participant D.

Jak je již zmíněno v kapitole výzkumného vzorku, D. se nacházel po celou dobu průběhu výzkumu ve výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody. V roce 2022 byl odsouzen k 12,5 letům trestu odnětí svobody. D. je mladý muž, který vyrostl na vesnici, v úplné rodině s milujícími rodiči a dvěma sourozenci. D. však od velmi mladého věku cítil velkou přitažlivost k drogám všeho druhu. To, co zpočátku působilo jako relativně nevinná zábava se

v průběhu let přeměnilo na mnoho problémů, potyček se zákonem a následné odsouzení k velmi vysokému trestu.

D. je velmi bystrý a má velký přehled o všem, co se děje ve světě. Ve svých dopisech se často věnoval hlubokým tématům svého života, ale také detailnímu popisu režimu a podmínek ve věznici. Dokázal živě a podrobně líčit tyto události a na mé následné otázky reagoval s pečlivým zamyšlením. Projevil se jako velmi nápomocný a ochotný sdílet své zkušenosti a pohledy v rámci mého výzkumu.

2.9. Postup analýzy

Po provedení a přepisu úvodního rozhovoru byla provedena prvotní narativní analýza textu. Při této analýze byly následovány instrukce z knihy Kvalitativní analýza textu - čtyři přístupy od Čermáka a kolektivu (2013). Formát přepisu byl tedy upraven tak, aby po obou stranách textu byl dostatek prostoru pro poznámky a myšlenky. Tímto se docílilo jakési celkové představy o textu/příběhu a bylo vytvořeno také několik základních kategorií, které byly dle mého v textu nasyceny. Po zpětné reflexi této analýzy mi však vyšlo najevo, že jsem se velmi držela svých vlastních hodnotových zakotvení - tedy u každé situace jsem řešila, zda je správná či ne a otázkami jsem se zabývala spíše s pohledem na systém, nesoustředila jsem se dostatečně na to, jak promlouvá sám participant. Také jsem se zcela zapomněla soustředit na mé výzkumné otázky. Tato fáze pro mě byla velmi náročná, vyžadovala totiž odstup a uvědomění si těchto výzkumnických slabin.

Když jsem se po časové odmlce k textu vrátila, s vědomím těchto úskalí jsem si dávala pozor a snažila se více vnímat participantovy promluvy v rámci mých výzkumných otázek. Na základě toho se mi začalo vynořovat mnoho doplňujících otázek týkajících se samotného účastníkovy prožívání výkonu trestu, a toho, jaký vliv podle něj fakticky popsané situace měly na jeho přípravu na život "venku". Další rozhovory tedy byly soustředěny na tyto doplňující otázky. Požádala jsem také participanta o vytvoření časové osy, znázorňující pro něj zlomové okamžiky jeho života. Následná analýza pokračovala stejným způsobem, přepis byl opětovně pročitán a přibývaly k němu další poznámky, následně jsem se v kontextu nově získaných informací vrátila i k úvodnímu rozhovoru. Do časové osy vytvořené participantem jsem si v průběhu této analýzy také zaznačila mé myšlenky a mnou interpretované kritické incidenty (a kritické fáze). Po krátké odmlce a reflexi jsem si své poznatky prošla ještě jednou a vytvořila jsem hlavní nasycené kategorie vztahující se k mým výzkumným otázkám:

- Důležitost vztahů s personálem VS, hlavně psycholog
- Důležitost zaměstnání - pocit svobody
- Iniciativa samotného participanta
- Překážky procesu “nápravy”
- Překážky po propuštění - práce, bydlení, sociální stigma

Následně jsme s participantem během neformálního rozhovoru společně diskutovali nad mou interpretací kritických incidentů a fází jeho života a vypracovali jsme finální verzi této časové osy. Během tohoto rozhovoru mi také, F. donesl svůj deník psaný v průběhu výkonu trestu. Naskytla se mi tím tedy možnost přejít i k analýze jeho deníkových zápisků a identifikovat si tím “bílá místa” v jeho vyprávění a hlavně sledovat jeho autentické myšlenkové pochody časově přímo v průběhu výkonu trestu. Švaříček a Šed'ová (2007) upozorňují na důležitost reflexe rozdílu mezi rovinou vyprávění a rovinou prožívání, proto byl deník velmi hodnotným zdrojem dat, který mi pomohl vytvořit si komplexnější obrázek o participantově vnímání v danou dobu.

O další rozhovor jsem tohoto participanta požádala po zúčastněném pozorování každodenní situace, která mě velmi zaujala. Jednalo se o situaci, kdy jsme společně s participantem F., participantem P. a několika dalšími jejich přáteli seděli na lavičce v parku nejmenovaného města, ve kterém právě probíhalo politické setkání. V parku bylo poměrně dost lidí, většinou se ale koncentrovali kolem altánu, ve kterém shromáždění probíhalo. Naše lavička byla stranou. Během pár minut od začátku akce, si na lavičku cca 40 cm od nás stoupli dva muži. Ačkoli se zdálo zvláštní, že ze všech volných laviček si sedli zrovna na tu, která je v těsné blízkosti té naší, nevěnovala jsem tomu přílišnou pozornost. To bylo, dokud participant P. jednoho z mužů vřele nepozdravil a neoslovil jménem. Oslovený muž se s trochu arogantním tónem zeptá participanta P. jestli se znají. Ten zvesela odpověděl: “No jasný, z výsledku!” Oba dva muži byli příslušníci kriminální policie v civilu. Následná interakce byla fascinující. Všichni její účastníci, kteří měli zkušenost s kriminální policií nebo s těmito dvěma příslušníky konkrétně, se pustili do bujarého hovoru, který byl dvěma policisty aktivně poslouchán. Ti se po krátké době začali do konverzace zapojovat a ptát se na detaily z života přítomných i nepřítomných “kriminálů”. Za chvíli se všichni vřele rozloučili a policisté odešli se slovy: “Pohlíďte to tady!”. Celá situace ve mě zanechala mnoho otázek, proto jsme s participantem F. posléze společně refletovali četnost těchto okolností a jistou stigmatizaci propuštěných odsouzených.

Poslední doplňující rozhovor s tímto participantem proběhl po mém prvním pročetí jeho deníku. V rozhovoru jsme se věnovali primárně mým doplňujícím dotazům o významech některých částí deníku a také tématu práce s psychologem.

V celém průběhu mého výzkumu mi bylo umožněno velmi intenzivní pozorování participantova každodenního života po propuštění a situací a překážek, do kterých se dostával. Tyto překážky jsme spolu často rozebírali a své postřehy jsem zaznamenávala formou poznámek do terénního deníku.

Vzhledem k předchozím zkušenostem s úvodním rozhovorem participanta F. jsem se cítila na práci s P. lépe připravena. Od začátku prvotní analýzy úvodního rozhovoru jsem měla na paměti chyby, kterých jsem se dopustila v minulosti, proto již první analýza proběhla dle mého úspěšně a byla jsem z ní schopna vytvořit základní kategorie, které se do velké míry překrývaly s předchozími od F., což jsem považovala za dobré znamení. Připravila jsem si také doplňující otázky týkající se převážně konkrétních situací během a po výkonu trestu, zaměřovala jsem se na hodnocení a prožívání těchto situací participantem samotným. Také jsme doplnili několik informací, které se vztahovaly k mým výzkumným otázkám.

Poslední doplňující rozhovor se konal na základě stejného incidentu s kriminální policií jako s participantem F.

Co se týče participanta D., moje analýza byla založena převážně na analýze dopisů. Také jsem přidala poznatky ze dvou návštěv a následných telefonických hovorů. Ačkoli průběh byl odlišný od ostatních participantů, začaly se mi brzy tvořit obecné kategorie, které jsem nakonec uzavřela takto:

- Perspektiva propuštění
- Důležitost zaměstnání
- Iniciativa samotného participanta

Finální interpretace výsledků výzkumu se zaměřila na následující oblasti, vztahující se k výzkumným otázkám, které byly konstatovány v průběhu analýzy dat a projevovaly se napříč rozhovory se všemi třemi zkoumanými účastníky:

- Vliv zaměstnanců věznice (psycholog, kaplan, vychovatel, speciální pedagog, ostraha, sociální pracovníci)
- Role zaměstnání a volnočasových aktivit
- Iniciativa samotných participantů

- Vliv překážek “nápravy” během výkonu trestu
- Překážky po propuštění (práce, bydlení, stigma)

2.10. Interpretace výsledků

2.10.1. Vliv zaměstnanců věznice

Kaplana navštěvoval ze všech účastníků výzkumu pouze F., zde to ovšem bylo opět pouze z důvodu “plusových bodů” a nezaznamenala jsem, že by na něj tato sezení měla jakýkoliv vliv: *“I když ten kaplan no..jako dobrý (směje se). Ale jako dalo se to, víš jak, on mně vždycky udělal čajík nebo něco takovýho, víš jak, vždycky to mělo nějaký štrůdlík nebo nějaký kokyno, jo víš. Tak jsme vždycky pokecali, něco jsem si dal dobrýho..”*

Každý vězeň je bez výjimky denně v kontaktu s vychovatelem. V tomto případě bylo zajímavé, že všichni tři účastníci mého výzkumu si vytvořili jisté strategie, jak v rámci věznice úspěšně a pohodlně fungovat a vychovatel v těchto strategiích hrál ústřední roli. Fungoval zde princip “něco za něco”, tedy například uspořádaná a uklizená cela byla základem, pokud chtěl vězeň žádat vychovatele o nějakou úsluhu či laskavost: *“No a tak jsme tam vyšůrovali, že, hned jsem rozdal úkoly, říkám, ty udělej tohle, já udělám tohle a pohoda, ne.. Tak jsme si to tam vyšůrovali, na druhý den přišel ten, hned jsme to ještě po ránu jak kdyby znova uklidili, já jsem tam zvedl tak ty ty, aby to bylo vidět prostě jak se to leskne celý. Přišel vychovatel a úplně hm hm.. potřebujete něco? Říkám pane vychovatel, nějaký deskovky, nebo něco, kdyby tam byly dostihy je to super, ale klidně bude stačit člověče nebo něco takovýho a karty prosím vás. Jasně, není problém. Zavřel ten katr a ten X. (spoluvězeň) na mě úplně: “To si děláš prd*l? Já tady žádám o karty už týden vole a vždycky se na mě vysr*l”. A za chvíli normálně, fakt to nebylo ani pět minut normálně, a vychovatel a už mně podává člověče s kartama tou, tím bufetem jak kdyby že. Uplně hm, to čumím. Říkám vole, tak když vidí jako že tady funguješ, tak on pro tebe taky něco udělá, že. A už jsme to tam tak rozjeli.”*

Obdobně vztah s vychovatelem popisovali i ostatní dva účastníci.

Všichni tři účastníci výzkumu využívali (alespoň po nějakou dobu) služeb psychologa. Zajímavým vzorcem však bylo, že ani jeden z nich to nedělal na popud vlastní touhy po sebepoznání či po změně svého životního stylu a chování do budoucna. Základní motivací u participantů F. a P. pro tato sezení byla spíše jistá “vypočítavost”, byli si totiž vědomi toho, že pro ně existuje možnost předběžného podmíněného propuštění, a že aby jim případná žádost o toto propuštění byla soudem schválena, budou muset doložit, že aktivně pracovali na své “nápravě”. Vzhledem k tomu, že P. měl zkušenosti s psychologickou péčí ze zdravotnického střediska pro léčbu závislostí, na kterou se často odkazoval a mluvil o ní velmi pozitivně, projevovala se u něj značná nedůvěra ve kvalitu psychologické péče ve věznici: *“No a... Takže jako psychologové, ti psychologové tam jsou prostě, ale nejsou... já si myslím, že oni když už skončí prostě psycholog ve věznici, tak to je buď prostě k tomu musí mít jako blíž co se týká rodiny třeba, že ví že třeba, jo... nebo nějakou nějakou prostě něco ho k tomu musí víst, ale.. a nebo je fakt ku*va špatnej, prostě jo. Protože jestli mužeš dělat prostě soukromýho jako psychologa, tak prostě... to no, si myslím že prostě dělají, buď chlastaj jo třeba nebo..”*. Ačkoli se účastnil jak psychologických sezení individuálních, tak skupinových, nebyl si ve většině případů ani schopen vzpomenout o čem byla, z jeho strany se spíše jednalo o strategii, jak se dostat do jiného prostředí a opustit alespoň na malou chvíli sdílenou celu: *“Já jsem tam prostě chodil prostě pokecat si s normálním člověkem..”*

Pro participanta D. byl psycholog stejně jako pro P. po jistou dobu prostředkem ke konverzaci s někým kdo existuje i mimo věznici, bylo zajímavé, že i jejich použití slov se v tomto případě u všech tří participantů velmi podobalo: *“Tak si tam jdu pokecat prostě jen tak pokecat s někým normálním, no, chápeš, toho tady jinak moc není”*. Toto vnímání participanta D. se však s “odsezeným” časem změnilo. Při posledních telefonických rozhovorech se rozpovídal o nesmyslnosti psychologické péče při dlouhém trestu. Bylo cítit, že ztratil veškerou motivaci jakýmkoliv způsobem na sobě pracovat, protože vidina svobody je pro něj stále v nedohlednu.

S participantem F. situace byla trochu jiná. Ačkoli zprvu začal využívat služeb psychologa, protože věděl, že tím získá “plusové body” a možnost hovořit s někým jiným, než s ostatními vězni (*“No, takže mně to dělalo dobře v tom, že fakt vypadnu prostě z tý cely a jdu si promluvit s někým normálním jo”*), během našich rozhovorů se ukázalo, že dotyčný psycholog měl na F. velký vliv a dopomohl mu k lepšímu sebepochopení a identifikování problematických vlastností, k porozumění tomu, odkud tyto vlastnosti vycházejí a dal mu nástroje, jak s nimi pracovat. Tyto nástroje jsem několikrát viděla F. použít i v životě po propuštění, ve stresových či emočně vypjatých situacích.

Přikládám zápisek z deníku F, který byl zapsán po jednom z psychologických sezení: *“Po dnešním cvičení, co jsem měl za úkol od pana X. (jméno psychologa), jsem si uvědomil, jak prázdný život jsem žil v opojení marihuany... po propuštění jsem rozhodnutý, se ke starému životu rozhodně vracet nechci. Chci se hlavně zbavit dluhů, být dobrý synem, aby na mě mohla být mamka hrdá”*. V deníku se také objevují zmíněná cvičení a úkoly, které psycholog F. zadával, ta se hloubkově věnovala zpracovávání traumat z dětství a pochopení vlastního jednání, ale také práci s emocemi, jak správně identifikovat emoce a nenechat se jimi kontrolovat. Z našich formálních i neformálních rozhovorů vyplynulo, že psycholog F. opravdu silně ovlivnil a že si jej participant nesmírně váží a snaží se i nadále uplatňovat strategie, které si díky němu osvojil, ve svém každodenním životě na svobodě.

2.10.2. Role zaměstnání a trávení volného času

Participant F. a P. oba měli příležitost pracovat na venkovních pracovištích. Pro F. bylo venkovní pracoviště naprosto svobodné, na pracovišti neměl žádný dohled a ačkoli popisoval, že při prvním příchodu byl v šoku, když viděl, že ostatní kolegové-vězni mají na pracovišti mobilní telefony, přístup k drogám a další “privilegia”, netrvalo dlouho a také si pořídil mobilní telefon. V úvodním rozhovoru také mluvil o svobodě, kterou mu venkovní pracoviště nabízelo: *“Tak my jsme měli vždycky jakože práci tak do desíti hotovou, pak jsme šli na oběd. Jsme si zašli do restaurace, většinou jsme chodili do tam do XYZ (jméno restaurace), jak jdeš dolů. No tak jsme si zašli vždycky na oběd, že, dali jsme si oběd, vrátili jsme se zpátky a vždycky co budu dělat, že, práce už je hotová říkám, půjč mně jeden telefon, že a tak jsem se začal dívat na seriály, na filmy prostě a tak tam.”*

Obdobná byla i situace u participanta P.: *“On jde hned za něma a říká, kde mám svoje věci? Já úplně říkám, p**o, jak svoje věci, ne. Ona za chvíli přijde s takovým pytlíkem prostě ne. Ted'kom mu to tak dá a on z toho začne vytahovat ted'kon peněženku, telefon, nabíječku, chápeš a já úplně říkám, Cooo? (směje se). Jako nejsme ve vězení nahodou?”*

P. navíc začal rok po svém nástupu výkonu trestu venkovního pracoviště využívat také k tajnému přenášení drog do prostor věznice, kde je následně prodával.

Oba participanté popsali své pocity ohledně venkovního pracoviště velmi pozitivně, dodávalo jim pocit “normálnosti” a možností. F. popisoval, že od začátku zaměstnání pro něj dny najednou začaly být “jako venku” s výjimkou toho, že po příchodu “domů” už nemohl odejít. D. je zaměstnaný na jedné z dílen věznice, ve které svůj trest vykonává. Toto zaměstnání je pro něj naprosto stěžejním, což si uvědomil v okamžiku, kdy se zranil a do práce nemohl chodit. Celé dlouhé dny strávené na cele pro něj byly vyčerpávající a psychicky velmi

náročné, v jednom z dopisů popsal své myšlenkové procesy: *“V celým tomhle umělým světě za mřížema je právě ta blbá dílna to, co mi dává nějaký pocit, že jsem víc než jen číslo, víš? To zranění mě nejenom fyzicky sundalo, ale taky mě připravilo o tu jedinou věc spojující mě s normálním životem. Bez toho jsem jenom takovou vzpomínkou ve světě, kterej mi přijde být šilně vzdálenej a nepochopitelnej.”*

Bylo mi také umožněno nahlédnout do mzdových listů jednoho z účastníků výzkumu. Bylo to značně šokující, průměrně totiž tomuto participantovi bylo měsíčně k jeho potřebám vypláceno 1432 Kč. Čistá mzda k výplatě se pohybovala každý měsíc kolem 7500 Kč (za cca 170 odpracovaných hodin), po stržení úložného, nákladů na život ve věznici a dlužných pohledávek (exekuce, dluhy, alimenty atd.) však zůstala výše uvedená částka. Tato situace byla pro participanta velmi demotivující z několika důvodů. Za prvé, nízký příjem, kterým disponoval, mu ztěžoval splácení dluhů a závazků a zajištění základních potřeb, což vedlo k pocitu bezvýchodnosti a beznaděje.

Mzdová situace vězňů je často nedostačující k tomu, aby mohli zajistit své rodiny, což může vést k rozpadu sociálních vazeb a dalšímu zhoršení životní situace. Dále, příjem pod hranicí životního minima může vězně demotivovat k hledání a úspěšnému absolvování rehabilitačních programů ve věznici, protože mohou mít pocit, že se jim nevyplatí se do nich zapojovat, pokud nemají vyhlídky na zlepšení své finanční situace po propuštění. To může ztížit jejich reintegraci do společnosti a zvýšit riziko recidivy. Celkově tedy, dle mého, nízký příjem vězňům znemožňuje plnohodnotnou účast ve vzdělávacích a rehabilitačních programech ve vězení a omezuje jejich možnosti na budoucí úspěšnou reintegraci do společnosti. To můžeme pozorovat na příkladu participanta P., který se ve věznici věnoval prodeji drog, dle jeho slov proto, že nechtěl finančně zatěžovat matku. Po propuštění opět příležitostně v prodeji drog pokračoval.

Trávení volného času bylo pro všechny participanty z velké části (jak popsal ve své publikaci i Jaroslav Hála) sledování televize. Využívali však ale i dalších aktivit, jako posilovna, tělocvična a různé skupinové sporty. Dále vězni také hráli společně karty či jiné deskové hry a věnovali se úklidu či četbě a psaní. F. popisuje trávení volného času následovně: *“...protože tam přece jenom každá činnost je pro tebe nějaký zabítí času a čím poctivěj to děláš tím vlastně zabiješ víc toho času a vlastně máš z toho aji nějaký výsledek protože si toho někdo všimne, jo.”*

D. se vyjádřil následovně: *“Volnej čas je tady jak klíč k úniku, víš. Čumění do televize, bušení ve fítku nebo sranda s kamošema u karet, chápeš - všechno to pomáhá utýct aspoň na chvíli.”*

Každý moment strávený mimo celu je jako malý moment svobody, to je jedno jestli je to čtení, cvičení nebo blbý deskovky. Ale fakt, čas tady letí, a my se prostě snažíme držet krok a aspoň na chvíli se cítit živej."

2.10.3. Iniciativa samotných participantů

Téma vlastní iniciativy participantů se objevovalo v rozhovorech velmi často. Touto iniciativou mám konkrétně na mysli vůli a chuť na sobě pracovat a změnit již zažitá zvyky a vzorce chování.

Participant F. se touto "vlastností" často zabýval a zdůrazňoval její důležitost. Bylo patrné, že má pro něj zásadní význam, aby bylo jasné, že veškeré úsilí a práce jsou jeho vlastním dílem. F. se zároveň výrazně distancoval od snah a úkolů, které byly součástí procesu "nápravy" ze strany vězeňského systému. Opakovaně zdůrazňoval, že skutečně podstatné bylo to, že sám měl vůli provést změny a zapojit se do práce na sobě. Tato vůle jej vedla k pravidelným sezením s psychologem a kaplanem. I když měl psycholog velký vliv na jeho osobní růst, F. trval na tom, že jeho vlastní iniciativa byla zásadní. Bez ní by nebyl schopen otevřít se práci s těmito odborníky. F. se také v jednom ze svých vyjádření zamyslel nad tím, že bez vlastního odhodlání by ho vězeňský systém nezměnil k lepšímu, spíše by ho naopak táhl k horšímu. Toto svědectví ilustruje sílu vnitřní motivace a uvědomění si vlastní odpovědnosti za svůj osud. Je zřejmé, že participant F. cítil potřebu zdůraznit svou osobní angažovanost a aktivní úlohu ve svém vlastním procesu pozitivních změn.

"Ale jako fakt kdyby jsem sám v sobě jako nenašel někde tu.. toto jakože fakt... je ten čas pro tu změnu, tak nemyslím si jako že to v tom jako vězeňskéj systém by mě nějak změnil... Jako změnil by mě třeba v tom spíš k horšímu jo.."

Tento příklad jasně ukazuje, jak důležité je pro účastníky výzkumu přijmout zodpovědnost za své vlastní životní rozhodnutí a aktivně se zapojit do procesu osobního rozvoje. Zároveň to podtrhuje důležitost vnitřní motivace a osobní iniciativy při překonávání obtíží a dosahování pozitivních změn ve vlastním životě.

Téma vlastní iniciativy bylo výrazné i v případě participanta P., který projevoval velkou ochotu převzít kontrolu nad svým osudem a aktivně se podílet na svém vlastním rozvoji. P. opakovaně zdůrazňoval důležitost osobní zodpovědnosti za své rozhodnutí a kroky směrem k pozitivním změnám, také několikrát zdůraznil jistá ezoterická přesvědčení.

"Víš co, měl jsem tehdy takovej ten moment, prostě, kdy na sebe čumíš do zrcadla a uvědomíš si: 'Pi*o, jestli to tak povedu dál, tak skončím zase tady a možná ještě na dyl a ještě možná v horším prostě kriminále.'...(dlouhé ticho). To je ten moment prostě, kdy ti dojde, chápeš... že

skutečná změna nepřijde od nikoho jiného než ode mě prostě, že nikdo jinej to za mě prostě ku*va neudělá. Takže jsem se rozhodl, jsem se rozhodl prostě vzít svůj život do vlastních rukou, protože no, nikdo jinej to prostě za mě neudělá. Prostě že nakonec je to na mně, abych věci změnil, no..."

Stejně jako F., i P. se vyhraňoval od přílišné závislosti na institucionálních procesech nápravy ve vězeňském systému. Namísto toho se soustředil na svou vlastní aktivitu a ochotu pracovat na sobě. Svou iniciativou projevovanou během rozhovorů dával najevo, že věří v sílu osobní motivace a odhodlání překonávat překážky.

"Ono v té base prostě... cítil jsem, že ty zdi, pravidla, všechno mě spíš tak nějak dusilo, vzdalovalo mě od toho.. Ehh.. jako od toho abych se fakt mohl měnit, chápeš?"

Participant D, který nyní pobývá v dlouhodobém výkonu trestu, se potýká s výzvou nalézt vnitřní motivaci k pozitivní změně. Ve vězení, kde čas plyne pomalu a vyhlídka na svobodu se zdá být vzdálená, má málo pobídek k aktivnímu přístupu k vlastnímu rozvoji. Omezené možnosti kontaktu se světem venku a monotónní prostředí snižují jeho touhu po osobním růstu a iniciativě. To vede k demotivaci a pocitu, že dosažení jakéhokoli pokroku je obtížné až nemožné a hlavně, že nemá žádný smysl. V jednom z dopisů se vyjádřil následovně:

"Jsem tím vším tak znechucen, že momentálně jen při představě toho, že někdy něco budu dělat legálně, se mi krouží nehty na nohách..."

2.10.4. Vliv překážek "nápravy" během výkonu trestu

Během výkonu trestu se vězni často potýkají s řadou překážek, které znemožňují účinnou nápravu a reintegraci do společnosti. Jedním z problémů, na který bych ráda upozornila a který se objevil v rozhovorech nesčetněkrát jako součást vězeňské každodennosti, je nekonzistentní pravidlo ohledně kouření ve vězeňských zařízeních, kde je kouření povoleno v uzavřených prostorách. Tato politika se jeví jako značně absurdní, neboť je v přímém rozporu s veřejnými zásadami ochrany zdraví a bezpečnosti, jež jinde zakazují kouření v uzavřených prostorách. Tato nekonzistence zavádí vězně do situace, kdy jsou vystaveni škodlivým účinkům pasivního kouření, což může negativně ovlivnit jejich zdravotní stav a komplikovat úspěšnou rehabilitaci. Navíc, povolení kouření v uzavřených prostorech nejenže podkopává snahu o vytváření zdravého a bezpečného vězeňského prostředí, ale také ztěžuje účinnou implementaci rehabilitačních programů, které jsou mimo jiné založeny na podpoře zdravého životního stylu a odvykání od škodlivých návyků, včetně kouření.

Dalším významným problémem, který se vyskytuje během výkonu trestu, je rozšířené nelegální obchodování s drogami a užívání těchto látek ve věznicích, i přes snahy vězeňských autorit tuto aktivitu eliminovat. Tento fenomén má dalekosáhlé důsledky, které negativně ovlivňují účinnost rehabilitačních opatření a mohou vést k dalšímu zhoršení behaviorálních problémů mezi vězni. Participant F. a D. se důsledně vyhýbali užívání drog ve výkonu trestu, ne však proto, že by neměli “chut”, ale spíše z pragmatictějších důvodů - byli si totiž vědomi toho, že stav, který by např. na pervitinu měli, by mohl být v klaustrofobním prostředí cely velmi nepříjemný. Participant P. se se mnou velmi otevřeně bavil o své “kariéře” prodejce drog v průběhu výkonu jeho trestu, detailně mi popisoval, jak drogy (převážně pervitin a marihuanu) získával, jak je do věznice dostával, za jaké ceny a jaké klientele je prodával. Pyšnil se také tím, že byl mezi vězni oblíbeným prodejcem a svou “práci” dělal poctivě ve srovnání s ostatními.

Participant F. mi pověděl také o velmi zajímavém procesu telefonického sázení ve věznici, kde pobýval. Vzhledem k tomu, že telefonické služby zajišťovala externí firma, která nespadala pod věznici, vězňům nebylo nijak limitováno, jaká čísla smí volat. Proces sázení tedy probíhal tak, že vězni, kteří měli již založený účet u sázkové kanceláře Fortuna z doby před nástupem výkonu trestu, zavolali na telefonní číslo uvedené v televizní reklamě na tuto kancelář. Na daném telefonním čísle byli schopni provádět sázky a platili je ze svého kreditu na telefonním účtu.. Případné výhry byly následně připsány na online účet, ze kterého peníze vybrali rodinní příslušníci odsouzených a poslali jim je na účet do věznice. Vězni, kteří registraci u Fortuny z dřívějšíka neměli, většinou kontaktovali své příbuzné či někoho z “venku” a ti jim účet založili.

Tato situace vykazuje řadu kontroverzních prvků v kontextu nápravy ve věznici. Zaprvé, telefonické sázení umožňovalo vězňům provádět sázky a hazardovat přímo z vězeňských prostor, což je v rozporu s principy bezpečnosti a nápravy. Sázky mohou podněcovat rizikové chování a komplikovat rehabilitační proces vězňů, kteří se snaží zbavit škodlivých návyků a vyhnout se kriminálnímu chování. Dále, skutečnost, že vězni mohli sázet na základě předchozí registrace u sázkové kanceláře je problematická. To naznačuje, že někteří vězni mohli pokračovat v hazardním chování, které bylo přítomné již před nástupem do vězení, což nepodporuje jejich rehabilitaci a změnu chování.

Celkově lze tedy konstatovat, že jak obchod a užívání drog, tak telefonické sázení ve věznici představuje závažnou výzvu pro účinnost nápravných programů a rehabilitace vězňů. Místo

podpory pozitivních změn a konstruktivního trávení volného času vězni podléhají rizikovému chování, které může dále zvyšovat napětí a konflikty ve věznicích.

2.10.5. Překážky po propuštění (práce, bydlení, sociální stigma)

Hledání zaměstnání, zajištění bydlení a stigmatizace, hrají klíčovou roli v procesu resocializace propuštěných odsouzených do společnosti. Interpretace těchto překážek je podle mě nezbytná k pochopení jejich vlivu na životní situaci propuštěných a k nalezení vhodných strategií pro jejich řešení.

Hledání zaměstnání po propuštění z vězení je jednou z největších výzev, kterým čelí propuštění odsouzení. Nedostatek pracovních příležitostí pro tuto skupinu lidí často vede k dlouhodobé nezaměstnanosti a finanční závislosti na sociálních dávkách. Tato situace zvyšuje riziko recidivy a komplikuje proces reintegrace do společnosti. Jde také ruku v ruce s problémy s bydlením. Někteří propuštění odsouzení nemají kam jít a čelí bezdomovectví, zatímco jiní mají obtíže získat bydlení kvůli svému kriminálnímu záznamu, či exekucím. Nedostatek podpory při hledání bydlení a předsudky pronikající do pronájemního trhu mohou zpomalit proces opětovného začlenění do běžného života.

Participant F. měl to štěstí, že po propuštění z výkonu trestu byl přijat zpět do zaměstnání, ve kterém pracoval dříve a mohl se vrátit bydlet k matce.

Na podzim tohoto roku ovšem ze dne na den s matkou o bydlení přišli a až v tento okamžik si F. uvědomil, v jak složité sociální pozici se vlastně nachází. Jeho snahy o nalezení nového bytu byly ze všech stran zamítány, realitní agentury si totiž vždy prověřili jeho minulost a na základě záznamu v rejstříku trestů ho jako nájemníka odmítli. Tato extrémní situace také vedla k opětovné hospitalizaci matky v psychiatrické léčebně. To pro F. představovalo další překážku. Aby byl schopen pomáhat matce s chodem domácnosti, měl dohodu se zaměstnavatelem, který mu mzdu posílal na účet matky, kdyby totiž peníze přišly na jeho účet, okamžitě by byla stržena poměrná částka na exekuce. Takto byl F. schopen platit minimální splátky na exekuce a zároveň mít přístup ke svým vydělaným penězům. V okamžiku kdy však matka byla hospitalizována v psychiatrické léčebně a neměla umožněny vycházky, F. se nemohl ke svým výplatám dostat (matka neměla k účtu kartu). Ocítl se tak najednou v situaci, která ohrozila i jeho zaměstnání, brzy neměl totiž ani dostatek peněz na to, aby se každý den dopravil do práce. Následovně reflektoval podmínky svého propuštění: *“Ne, fakt si nedokážu představit prostě, že bych neměl nikoho venku, seděl jsem dva roky, z toho rok a půl jsem pracoval a na úložným prostě když mě pustili, dali mně 14 tisíc... což prostě když člověk vyleze s pár věcmama který měl tam prostě v kriminále, jo, ale prostě ten*

člověk toho fakt moc nemá. A pokud nemá nějaký to zázemí prostě z minula a fakt vyjde prostě s holou p*delí, tak co se 14 tisícema chceš udělat?”

“Takže dobrý, ten člověk si sežene práci, ještě než vyjde z tý basy, sežene si bydlení, ale stejně dostane těch 14 tisíc, jo prostě.. Což třeba dejme tomu, nejlevnější ubytovna, co tady vím, tak je tak za 6 tisíc na měsíc.. A vem si i když hned nastoupíš do práce, tak výplatu dostaneš až za měsíc a půl.”

Participant P. se po propuštění také potýkal s problémy ohledně hledání bydlení. Ke své tehdejší situaci se vyjádřil mimo jiné následovně: *“Víš, prostě nikdo ti neřekne, že pak nemůžeš jo, pronajmout ani byt prostě, nebo tak, že není možný kvůli exekučce nebo záznamu, prostě..to tam nikdo neřeší, chápeš. Místo aby tě připravovali nějak na to abys mohla normálně venku fungovat tak prostě jen si odbydou svoje a nasr*t. To už nikoho prostě nezajímá, jo, a pak se diví, že jim tam ty lidi končí hned zpátky, tak ne asi...”*

2.11. Celková interpretace výsledků

V této krátké kapitole uvádím celkovou interpretaci výsledků získaných během výzkumu v kontextu mých výzkumných otázek.

Účastníci výzkumu jednoznačně vyjádřili, že vnímají vězeňství spíše jako překážku v procesu nápravy a resocializace. Zdůrazňovali, že přestože byli ve vězení, bylo to především jejich vlastní úsilí a odhodlání, co je posouvalo a nadále posouvá vpřed. Proces nápravy vidí spíše jako individuální cestu, která vyžaduje osobní reflexi, sebepoznání a aktivní snahu o změnu. Tento impuls musí podle nich přijít z nitra samotných odsouzených a není možné je do toho donutit. Ve vězeňském prostředí se pak často setkali s různými překážkami, které jim bránily v tomto úsilí, jako jsou nedostatečné programy, následná stigmatizace ze strany společnosti nebo nelegální aktivity ve vězení, jako je obchod s drogami.

Respondenti zdůraznili, že se musí spoléhat hlavně na sebe a svou vlastní iniciativu, aby dosáhli pozitivních změn ve svém životě. Vidí vězení spíše jako místo, které je izoluje a omezuje, než jako prostředí, které by je podporovalo v procesu nápravy a resocializace. Jejich zkušenosti tak ukazují na potřebu reformy vězeňského systému, která by umožnila vězňům lépe se přizpůsobit životu po propuštění a efektivněji pracovat na své rehabilitaci.

Získané informace naznačují, že podpora a příležitosti pro vězně během jejich pobytu ve vězení jsou nedostatečné. Můžeme tvrdit, že regulativní funkce trestu, tak jak ji popisuje Hála

(2006), funguje pouze na úrovni izolační, v ostatních směrech se ale podle vnímání mých participantů, míjí účinkem. Jejich výpovědi také zajímavě rezonují s výrokem z informativního webu OBase.cz: "*Velikou pravdou totiž je, že v base se lze napravit zpravidla jen vězeňské službě navzdory.*"

Závěr

Tento výzkum byl zaměřen na porozumění procesu deklarované nápravy a resocializace z perspektivy bývalých a současných vězňů. Moje hlavní výzkumná otázka směřovala k tomu, jak tito jednotlivci vnímají a interpretují snahy o jejich nápravu a reintegraci do společnosti. Skrze hloubkové rozhovory, zúčastněné pozorování, analýzu deníkových zápisků a dopisů bylo cílem práce odhalit jejich subjektivní zkušenosti a postoje k resocializačním snahám vězeňského systému. Výzkum byl velmi časově i psychicky náročný a v jeho průběhu docházelo k situacím, které byly někdy i nepříjemné a vyžadovaly velkou míru reflexe. Tyto výzvy byly ale zároveň přínosnými zkušenostmi, které prospěly mému růstu jak na osobní, tak na výzkumnické úrovni a cíl práce považuji za splněný.

V průběhu mého výzkumu účastníci jednoznačně vyjádřili, že vnímají vězeňství spíše jako překážku v procesu nápravy a resocializace. Mnozí zdůraznili, že přestože jsou ve vězení, pokrok vpřed je především dílem jejich vlastního úsilí a odhodlání. Proces nápravy vidí spíše jako individuální cestu, vyžadující osobní reflexi, sebepoznání a aktivní snahu o změnu. Ve vězeňském prostředí se také často setkávají s různými překážkami.

Respondenti zdůraznili, že se musí spoléhat hlavně na sebe a svou vlastní iniciativu, aby dosáhli pozitivních změn ve svém životě. Vidí vězení spíše jako místo, které je izoluje a omezuje, než jako prostředí, které by je podporovalo v procesu nápravy a resocializace. Jejich zkušenosti tak dle mého názoru poukazují na potřebu započítí debaty o reformě vězeňského systému, která by umožnila vězňům lépe se přizpůsobit životu po propuštění a efektivněji pracovat na své rehabilitaci.

V důsledku tohoto výzkumu je také zjevné, že perspektiva bývalých vězňů je neocenitelná při snaze o zlepšení vězeňského systému a procesu resocializace. Jejich hlas by měl být více slyšet a jejich zkušenosti brány v potaz při tvorbě politik a programů podpory pro lidi, kteří opouštějí vězení a snaží se znovu začlenit do společnosti.

Téma vnímání vězeňské reality očima jeho aktérů s sebou nese mnoho možností a i já bych se ráda věnovala této sféře i v budoucím výzkumu v rámci magisterského studia.

Zdroje

Biedermanová, E., Petras M. (2011). *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Čermák I. a kolektiv (2013). *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita

Goffman E. (1961). *Asylums: Essays on the Condition of the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Garden City, New York: Anchor Books.

Hála, J. (2006). *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.

Malina, J. (2009). *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

Masairová L. (2022). *Statistická ročenka Vězeňské služby za rok 2022*. Odbor správní Generálního ředitelství Vězeňské služby České republiky.

Merril B., West L. (2009). *Using Biographical Methods in Social Research*. London: Sage Publications

Raszková T., Hoferková S. (2018). *Kapitoly z penologie I.: Vězeňství*. Univerzita Hradec Králové: Gaudeamus.

Riessman, C. K. (1993). *Narrative analysis*. Sage Publications, Inc.

Švaříček R., Šed'ová K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

Internetové zdroje

OBase.cz, z.s. Online. 2021. Dostupné z: <https://obase.cz/>

PKar. *O vězeňské psychologii s vedoucím psychologem Václavem Jiříčkou*. [online]. In: Asociace psychologů bezpečnostních sborů, z.s., 2. 9. 2020. Dostupné z: <https://apbs.cz/o-vezenske-psychologii-s-vedoucim-psychologem-vaclavem-jirickou/>

Vězeňská služba České republiky. *Aktivity vězněných osob*. [online]. In: Vězeňská služba České republiky. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/vazebni-veznice-a-upvzd-brno/sekce/aktivity-veznych-osob#:~:text=V%20nab%C3%ADdce%20z%C3%A1jmov%C3%BDch%20aktivit%20odsouzen%C3%BDch,%2C%20spole%C4%8Densk%C3%A9%20hry%2C%20kulturn%C3%AD%20klub>

Vězeňská služba České republiky. *Vývoj zaměstnanosti vězňů*. [online]. In: Vězeňská služba České republiky. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/sekce/aktualni-pocty-zamestnanych-veznu>

Vězeňská služba České republiky. *Vzdělávání vězněných osob*. [online]. In: Vězeňská služba České republiky. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/vazebni-veznice-olomouc/sekce/vzdelavani-veznych-osob>

Vězeňská služba České republiky. *Střední odborné učiliště*. [online]. In: Vězeňská služba České republiky. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/stredni-odborne-uciliste>

Zákon č. 257/2000 Sb. Zákon o Probační a mediační službě a o změně zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky, ve znění pozdějších předpisů, zákona č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (zákon o Probační a mediační službě). In: *Zákony pro lidi* [online]. AION CS, 2010-2024. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-257>

Zákon č. 169/1999 Sb. Zákon o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. In: *Zákony pro lidi* [online]. AION CS, 2010-2024. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169>